

ไตรภูมิพระร่วง

รากฐานของอุดมการณ์เมืองไทย

บทความนี้เสนอขึ้นด้วยเจตนาที่จะชี้ให้เห็นว่า ไตรภูมิพระร่วง นอกจากจะเป็นวรรณคดีศาสนาที่เป็นรากฐานความเชื่อของคนไทยส่วนมากแล้ว ยังเป็นวรรณคดีการเมืองที่เป็นรากฐานของอุดมการณ์ทางการเมืองไทย มีอิทธิพลครอบงำชีวิตจิตใจของคนไทยส่วนใหญ่หรือเกือบจะทั้งหมด สืบต่อกันมาอย่างแน่นหนามั่นคงจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ในการอ่านข้อความ เรื่องราว จดหมาย หนังสือ หรือวรรณคดีเรื่องหนึ่ง ๆ นั้น ความเข้าใจและความเข้าใจอย่างถ่องแท้จะเกิดขึ้นมิได้ ถ้าผู้อ่านละเอียดจะไตร่ตรองและค้นหา "ทัศนคติ" และ "จุดประสงค์" ของผู้แต่ง^๑ หนังสือวรรณคดีและประวัติวรรณคดีไทยทุกเล่มที่กล่าวถึงไตรภูมิพระร่วงอธิบายอย่างเห็นพ้องต้องกันว่า "ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณคดีพุทธศาสนา พญาภิไทยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อเผยแผ่พุทธศาสนาและเพื่อเทศน์โปรดพระมารดา" ที่อธิบายไว้เช่นนั้นเพราะปรากฏความใน บทานแพนงเคิม ว่า

"และเจ้าพระญาภิไทยได้เสวยราชสมบัติในเมืองสังขนาโลยอยู่ได้ ๖ เข้า จึงได้ไตรภูมิ กามุนใส่เพื่อใด ใส่เพื่อมีอัครพระอภิธรรมและจะใคร่เทศนาแก่พระมารดาท่าน อนึ่งจะใคร่จำเริญพระอภิธรรมไสต"^๒

เมื่อพิจารณาจากข้อความในบทานแพนงเคิม ก็อาจจะกล่าวได้ว่า คำอธิบายจุดมุ่งหมายของการแต่งวรรณคดีเรื่องนี้มิได้ผิดไปจากความเป็นจริง แต่เมื่อได้วิเคราะห์เนื้อความทุกตอน ทุกอักษร และทุกน้าเสียงในไตรภูมิพระร่วง โดยที่สันะส่วนตัว ด้วยความสุจริตใจ และหลังจากไตร่ตรองอย่างรอบคอบแล้ว ผู้เขียนใคร่จะเสนอข้อคิดเพื่อให้มีการโต้แย้งกันทางวิชาการต่อไปว่า คำอธิบายจุดมุ่งหมายของการแต่งไตรภูมิพระร่วงดังกล่าวข้างต้น มิได้ผิดไปจากความเป็นจริง แต่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความจริง นอกเหนือจากเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่สำคัญเรื่องหนึ่งของไทย ไตรภูมิพระร่วงยังเป็นวรรณคดีการเมืองที่สำคัญยิ่งเรื่องหนึ่งของไทยด้วย

๑ I.A. Richards, "The Four Kinds of Meaning" *Practical Criticism* (New York: Harcourt Brace & World Co. Ltd., 1965), p. 179-188.

๒ *ไตรภูมิพระร่วงของพระยาภิไทย* (พระนคร: กลังวิทยา, ๒๕๐๕), หน้า ๕.

ข้อคิดที่เสนอมานคงจะไม่ได้รับการพิจารณาใคร่ครวญด้วยดี ถ้ายังไม่มีการตกลงทำความเข้าใจบนพื้นฐานว่า วรรณคดีมิได้เกิดขึ้นจากความว่างเปล่า - "No one, of course, can deny the assertion that literature is not created in a vacuum."^๓ ด้วยพื้นฐานความเข้าใจข้างต้น เราจึงกล่าวได้ว่า "วรรณคดีบริสุทธิ์" ไม่เคยมีในสารบบของวรรณคดีไม่ว่าชาติใดภาษาใด วรรณคดีทุกเรื่องจะต้องเกิดขึ้นเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ต่าง ๆ เสมอ เช่น ขันต่ำที่สุด-เพื่อระบายอารมณ์รักใคร่ ขอบพ้อ เกลียด โกรธ ขันต่อมา-เพื่อบันทึกเหตุการณ์ความทรงจำ และขันต่อ ๆ มา เช่น เพื่อใช้ในการแสดง (ร้อง รำ ระบาย นักร้อง ละคร โขน) เพื่อเล่าเรื่องราว เพื่อรับใช้ศาสนา และเพื่อรับใช้การปกครอง การเมือง ฯลฯ ดังนั้น การที่จะรู้จักวรรณคดีได้อย่างถูกต้อง ไม่เข้าใจผิด เพราะอวิชชาหรือไม่เข้าใจคลาดเคลื่อนเพราะ "อคติวัฒนธรรม" จำเป็นที่เราจะต้องสืบสาวหาความรู้เกี่ยวกับปัจจัยสำคัญต่าง ๆ ที่ประกอบวรรณคดีขึ้นมา เช่น ประวัติักวี (Biography) ประวัติศาสตร์ (History) สภาพสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม (Civilization) ปรัชญาในการดำรงชีวิต (Philosophy of life) ทั้งนี้เพื่อนำเอาสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มาเป็นแสงส่องวรรณคดี เพื่อให้เข้าใจและเข้าใจวรรณคดีเรื่องหนึ่ง ๆ ได้อย่างลึกซึ้งและถ่องแท้

๑. แสงส่องไตรภูมิพระร่วง

พญาสิทธิ ผู้แต่งไตรภูมิพระร่วง จัดเป็นกษัตริย์สุโขทัยองค์ที่ ๕ ถ้าวัดจากตำราประวัติศาสตร์รุ่นเก่า แต่เมื่อมีการชำระประวัติศาสตร์ไทยแล้ว ก็ดูเหมือนจะเป็นที่ยอมรับกันอยู่ในที่ ในหมื่นนักประวัติศาสตร์จำนวนไม่น้อยว่า แท้ที่จริงพญาสิทธิ เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๖ ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๔๕ ซึ่งมีข้อความกล่าวลำดับบรรพบุรุษของราชวงศ์พระร่วงไว้ว่า

“ปู่ขุนจิต ขุนจอต ปู่พระยาศรีอินทราทิตย์ ปู่พระยาบาน ปู่พระยารามราช
 ปู่ไสสงคราม ปู่พระยาเลอไทย ปู่พระยาขางวันนาคม ปู่พระยามหาธรรมราชา
 พ่อจ่าเมือง พ่อเลอไทย”^๔

ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้ความเห็นว่า ตำแหน่ง “ปู่พระยา” คงเป็นตำแหน่งที่ใช้เรียกบรรพบุรุษที่เป็นกษัตริย์ ถ้าจะนับว่าปู่พระยาเป็นกษัตริย์ทุกพระองค์แล้ว ราชวงศ์พระร่วง

^๓ "The Sociological Approach" *An Introduction to Literature* (New York: Random House, 1968), p. 8.

^๔ *ประชุมศิลปวิจารณ์ภาคที่ ๑* (พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, ๒๕๐๘), หน้า ๖๒.

จะประกอบด้วย (๑) พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ (๒) พ่อขุนบานเมือง (๓) พ่อขุนรามคำแหง (๔) พระยา
เลอไทย (๕) พระยาลำปาง (๖) พระมหากษัตริย์ราชที่ ๑ (ลิไทย) (๗) พระมหากษัตริย์ราชที่ ๒
(๘) พระมหากษัตริย์ราชที่ ๓ (ไสยลือไทย) (๙) พระมหากษัตริย์ราชที่ ๔ (บรมपाल)^๔

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเสนอเพิ่มเติมว่า พระยาลำปาง (กษัตริย์
องค์ที่ ๕) อาจเป็นโอรสองค์ที่ ๕ ของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์^๖

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงวิเคราะห์เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ช่วงต่อระหว่าง
พญาเลอไทย-สุโขทัย กับ พญาลิไทย-สุโขทัย ว่า “พระเจ้าฤไทยไชยเชษฐ ด้งพญาลิไทยราชโอรส
อันได้รับพระนามบัญญัติว่า พระศรีธรรมราช เป็นพระมหากษัตริย์ไปครองเมืองศรีสัชนาลัย เห็น
ความไม่เรียบร้อยอย่างไรจะมีในกรุงสุโขทัย และมีผู้คิดเอาราชสมบัติในครั้งนั้น พระศรีธรรมราช
จึงยกพลเสนาลงมาปราบศัตรู ประหารชีวิตผู้คิดมิชอบ เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ... ต้องเข้าใจว่า
พระศรีธรรมราชไม่ได้ราชสมบัติโดยสะดวก”^๗

เหตุการณ์ดังกล่าวมีปรากฏเป็นหลักฐานในจารึกวัดป่ามะม่วง (หลักที่ ๔) ว่า

“มหาศักราช ๑๒๖๕ ศกกน พระบาทกัมรเดงอัญญา ไทยราช
เป็นพระราชนัดดา ของพระบาทกัมรเดงอัญญา ศรีรามราช
เสด็จนำพลยกเสนาทั้งหลายออกจากเมืองศรีสัชนาลัยมา
รับตบแต่งพลโยธา... มีพระบัณฑิตให้พลเสนาทั้งหลายล้อมประคอง
เอาขวานประหารศัตรูทั้งหลาย บัดนั้นจึงเสด็จพระราชดำเนินเข้าเสวยราชย์”^๘

เมื่อวิเคราะห์จากจารึกต่าง ๆ รวมทั้งบ้านแพนของไตรภูมิพระร่วง อาจลำดับพระประวัติ
อันน่าสนใจของพญาลิไทยได้ดังนี้

พ.ศ. ๑๘๘๒ เป็นอุปราชครองศรีสัชนาลัย

พ.ศ. ๑๘๘๘ ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง เมื่อครองศรีสัชนาลัยได้ ๖ ปี

พ.ศ. ๑๘๙๐ ทรงยกพลจากศรีสัชนาลัย ปราบและประหารศัตรูในสุโขทัย แล้วขึ้น
เสวยราชย์

^๔ ประเสริฐ วัฒนกร “ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย” แดงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี, ปีที่ ๓ เล่ม ๒
(เดือนพฤษภาคม ๒๕๑๒), หน้า ๕๓.

^๖ วารสารสมาคมเพื่อการศึกษาสมมติวัฒนธรรม, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ หน้า ๑๖-๑๗.

^๗ “ในทหาคาร” (ผู้รวบรวม), ประวัติศาสตร์กรุงสุโขทัย (พระนคร : พิษยาการ, ๒๕๑๖), หน้า ๔๔-๔๕.

^๘ ประชุมศิลาจารึกที่ ๑, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงสิน ภักดีนรเศรษฐ (๒๗ สิงหาคม
๒๕๐๐) หน้า ๕๖-๕๗.

พ.ศ. ๑๙๐๒-๑๙๐๓ ทรงขยายอาณาเขต ได้เมืองต่าง ๆ ระหว่างแม่น้ำโขงกับแนวป่าสัก
ทิศเหนือจดม่าน ทิศใต้จดนครสวรรค์.

พ.ศ. ๑๙๐๔ สละราชสมบัติ ทรงผนวช ณ วัดป่ามะม่วง.

พ.ศ. ๑๙๕๕ พระนามปรากฏโดยมีศักราชระบุไว้เป็นครั้งสุดท้ายว่า

“ศักราชได้ ๑๓๓๔ นายอินทรศักดิ์ มีศรัทธาในพุทธศาสนา จึงขอทูลอ้อนเชิญ...
แก้ห้อยหัวเจ้าธรรมาธิราชของคหิงษาไตรปิฎกนั้น ว่าจะสร้างอารามถวาย
พระราชกุศลแก้ห้อยหัวเจ้าธ...”

จารึกที่กล่าวถึงวาระสิ้นพระชนม์พญาลิไทยมีอยู่หลักเดียว คือ จารึกวัดข้างถ่อม หลักที่
๑๐๖ แต่มีศักราชระบุไว้ เป็นแต่เพียงข้อความพาดพิงถึงว่า

“มหาธรรมราชาธิราชในศาสนา มีใจสรวรรณแก่ไตรปิฎกกว่านริศุทธิ์ จึงไปปลง
ละราชสมบัติพิพัฒน์ทั้งหลายเสียแล้ว แม้ภยันตรายกลายออกบวชในสุ่มม่วง
ได้เป็นภิกษุ แผ่นดินอันชนาคาล้วนนั้นเพื่อน...พนมเห็น ใจหนักหนาสรรชา
หรรษาดิเรกเนกไมตรีไมตรีเคาพบบเข้าบวชทรงผนวชเป็นภิกษุในสำนักมหา
ธรรมราชา เสวยพิราลัยโคลจากพรากเสีย พนมเข้าบวชในสำนักมหาเถรพุทธ
สาครอันหันมร ไปด้วยเถรานุเถระทั้งหลาย ให้นุญไปแก้ห้อยหัวที่น้องพวกห้อง
เผ่าพันธุ์อันเหง้า เจ้าไทย อันไปสู่ปรโลกหุ้น ถัดนั้นมหาเทวีสวรรคกาลไปโสด
พนมเข้าบวชในสำนักมหาเถรอนุราช อันลูกแต่สิงหลมา...”^{๑๐}

พิจารณาจากข้อความในจารึกดังกล่าวข้างต้น เนื้อความทงสนทำให้ผู้เขียนมีความ
โน้มเอียงที่จะสันนิษฐานว่า พญาลิไทยทรงผนวชตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๐๔ แล้วก็ตามแต่ตลอด
พระชนมายุอันยาวนานนั้น และระหว่างที่ทรงผนวช โอรสและนัคคากเสวยราชย์สืบต่อมาโดยมี
“^๕พระญารามราชา” เป็นที่ปรึกษาอย่างใกล้ชิด ดังปรากฏหลักฐานในจารึกหลักต่าง ๆ ว่ามี
กิจกรรมทางการเมืองหลายประการ ทั้งด้านการปกครองการปกครองและขยายอาณาเขต รวมทั้งการ
ศาสนา

^๕ “จารึกหลักที่ ๕ ก. (วัดสรศักดิ์)” ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑, หน้า ๑๖๒.

^{๑๐} ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔, (พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ
โบราณคดี, ๒๕๑๓), หน้า ๑๐๕-๑๐๖.

งานเขียนอย่างหนึ่งที่จะต้องกล่าวทำความเข้าใจไว้ในที่นี้ เพื่อประโยชน์ของนักศึกษาที่ยังคงเชื่อหรือตีความจารึกของพ่อขุนรามคำแหง (หลักที่ ๑) ตรงตามตัวอักษรว่า ไม่ว่าจะพิจารณาจากสภาพภูมิศาสตร์ หรือเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ ความเป็นอยู่ในสมัยสุโขทัยมิได้ตรงตามที่จารึกไว้ทั้งหมด แต่ที่จริงจารึกหลักที่ ๑ เป็นประหนึ่งกระบอกเสียงของราชการสุโขทัย เมื่อเทียบกับอาณาจักรอโยธยา สุโขทัยผู้ไม่ได้ทั้งกำลังคน เศรษฐกิจ รวมทั้งราชอาณาจักร ในแง่ของสังคมนั้น อาจกล่าวได้ว่าในขณะที่อโยธยาและต่อเนื่องด้วยอยุธยาเริ่มสังคมแบบชาวเมืองขึ้นแล้วนั้น สุโขทัยยังคงมีสังคมแบบชาวบ้านที่กำลังจะพัฒนาเป็นสังคมเมือง ด้วยเหตุนี้ พ่อขุนรามคำแหงจึงทรงพยายามทุกวิถีทางที่จะพัฒนาสังคมสุโขทัยให้มีอำนาจ กำลังคน และเศรษฐกิจทัดเทียมอาณาจักรทางใต้นอกเหนือจากการแผ่ขยายอาณาเขตแล้ว ราชโบายที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งคือการนำเอาอิทธิพลของพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งกว้างไกลมาคานอำนาจของความเชื่อดั้งเดิม (ผีชนิดต่างๆ รวมทั้งพระพุทธรูป) และความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ (พระอิศวร พระนารายณ์ และพระหริหระ) หลักฐานที่แสดงว่าความเชื่อเหล่านี้มีอิทธิพลต่อสังคมสุโขทัยมากมาย เช่น เทวาลัย เทวรูปสัมฤทธิ์ ตุ๊กตาเสียดบาลที่ชาวสุโขทัยให้แก่นบ ๗๕ ข้อที่น่าสังเกตอย่างยิ่งก็คือ ในพิธีราชาภิเษกเพื่อขึ้นเสวยราชย์ของพญาลิไทย ก็มีข้อความจารึกว่า พระองค์ทรงประกอบพิธีทางศาสนาพราหมณ์ด้วย แม้ว่าพระองค์จะ "ทรงอาจเรียนพระไตรปิฎกจบเสร็จเรียนพระวินัยพระอภิธรรม"^{๑๑} ก็ตาม ในแง่ของความมั่นคงนั้น อาจกล่าวได้ว่าวิวัฒนาการของอาณาจักรสุโขทัย เริ่มมีมาตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๖๓ ในสมัยของพญาลิไทย (พระบิดาพญาลิไทย) เพราะแสนเมืองมิ่งยกพลไปตีเมืองทวายและตะนาวศรี ครั้นถึง พ.ศ. ๑๘๙๓ สถานภาพของสุโขทัยก็คลอนแคลนอย่างเห็นได้ชัดยิ่งขึ้น เพราะสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ทรงอยุธยาได้สำเร็จ การพยายามทอนอำนาจของกรุงศรีอยุธยาในทางสุโขทัยคงจะพยายามทำด้วยวิธีการต่างๆ ทางตรงที่เห็นได้ชัด คือการขยายอาณาเขต ซึ่งทางสุโขทัยทำได้สำเร็จเป็นอย่างมากในระหว่างที่พญาลิไทยเสวยราชย์ ดังปรากฏหลักฐานในจารึกหลักที่ ๘^{๑๒} ส่วนทางอ้อมนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่เราควรจะยินยอมพร้อมใจกันยกย่องว่า พญาลิไทยมีพระปรีชาญาณอันลึกซึ้งและชาญฉลาดอย่างยิ่ง คงจะไม่เป็นการขอกย้อนและวอกวนจนเกินไปนัก ถ้าจะกล่าวว่า การทอนอำนาจทางตรงด้วยวิธีแผ่ขยายอาณาเขตนั้นแท้จริงเป็นเพียงกิจกรรมประกอบ ส่วนกิจกรรมหลักซึ่งพญาลิไทยอุทิศทั้งชีวิตและจิตใจให้ คือการทอนอำนาจทางอ้อม และเพราะเหตุนี้เองที่ทำให้

๑๑ "จารึกวัดมุนีเมืง (หลักที่ ๔)" ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑, หน้า ๕๖-๕๗.

๑๒ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑, หน้า ๑๑๕-๑๑๘.

อาณาจักรสุโขทัย ไม่สลายตัวในรูปของการเสียเอกราชให้กับฝ่ายอยุธยา หากเป็นกอร์สลายตัวในรูปของการผสมผสานกลมกลืนกันทางวัฒนธรรม ไม่มีการเสียเลือดเนื้อที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งคือ อาจจะกล่าวได้ว่า ที่ฝ่ายอยุธยาทำได้สำเร็จ ก็เพราะสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกระทำการ "ผ่อนรอยเดิม" ของพญาธิไทยนั่นเอง

การทอนอำนาจฝ่ายอยุธยาทางอ้อม ซึ่งพญาธิไทยทรงกระทำอย่างมากจนถือได้ว่าเป็นกิจกรรมหลักของฝ่ายสุโขทัยนั้น ได้แก่อะไรบ้าง

หากจะหาคำตอบที่กระชับที่สุด ก็คงจะได้คำตอบว่า พญาธิไทยใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือทางการเมือง

เหตุผลสำหรับคำตอบดังกล่าวมีมากมาย เช่น การเสด็จทรงผนวชด้วยวิธีการที่เห็นได้ชัดว่า มีการเตรียมการแล้วอย่างดี กล่าวคือ เตรียมวัด เตรียมอุปัชฌาย์ที่อาราธนามาจากลังกา เพื่อความเป็น "ธรรมราชา" ที่ยิ่งใหญ่ รายละเอียดที่น่าวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีมีจำนวนไม่มากนัก แต่ในที่นี้จะไม่กล่าวถึง เพราะจุดประสงค์ของผู้เขียนอยู่ที่การชี้ให้เห็นว่า ไตรภูมิพระร่วง-วรรณคดีพุทธศาสนาฉบับเก่าที่สุดของไทยนั้น พญาธิไทยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อประโยชน์ทางการเมืองด้วยอย่างแน่นอน

๒. ไตรภูมิพระร่วงกับการวิเคราะห์เชิงสังคมวิทยา

สภาพความเป็นไปของบ้านเมืองขณะนั้น คงจะทำให้แน่ชัดคนที่หัวเก่าที่สุดยอมรับว่า การเมืองเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตทุกรูปทุกนาม ไม่ว่าจะอยู่แห่งหนตำบลใด ก็ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงจากอิทธิพล อำนาจ หรือแรงกระทบกระเทือนของการเมืองได้ เช่น ชาวประมงไทยไม่สามารถออกเดินเรือหาปลาไประยะหนึ่ง ก็เพราะแรงกระทบของการเมืองระดับโลก เป็นต้น ด้วยหลักแห่งตรรกนี้ คงจะไม่เป็นการ "ลากเข้าเหตุการณปัจจุบัน" ถ้าจะพิจารณาว่า ไตรภูมิพระร่วง-วิทยานิพนธ์เรื่องแรกของไทย เกิดขึ้นด้วยเหตุผลทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่ว่า ผู้แต่งเป็นอุปราชากำลังเตรียมการเป็นกษัตริย์ที่ปรึกษาสามารถ เป็นผู้ที่รอบรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ จะถือว่าเป็นกษัตริย์-นักวิชาการองค์แรกของไทยก็น่าจะได้ จึงน่าจะนำไปได้ถ้าอุปราชองค์หนึ่งจะนำความรู้เชี่ยวชาญในวิชาการแขนงต่าง ๆ มาใช้เพื่อประโยชน์ทางการเมือง

อริสโตเติล ในหนังสือเรื่อง *Politics* ได้อธิบายว่า คุณลักษณะของการเมืองประกอบด้วย ๒ ประการ คือ อำนาจ และการปกครอง ส่วน แมกซ์ เวเบอร์ถือว่า เมืองจะพึงเกี่ยวข้องกับข้อบัญญัติ ๒ ประการ คือ การปกครอง และดินแดนหรืออาณาเขต^{๑๓} หากนำหลักการนี้มาใช้ในการพิจารณาไตรภูมิพระร่วง จะพบว่าวรรณคดีเรื่องนี้ มีคุณลักษณะครอบคลุม ข้อบัญญัติ ๓ ประการ มีน้ำหนักความสำคัญเรียงตามลำดับ คือ การปกครอง อำนาจ และ อาณาเขต

๒.๑ บทบาทของไตรภูมิพระร่วงที่มีต่อการปกครองสมัยสุโขทัย

สมัยสุโขทัยตอนต้นนั้น ยังไม่มีกฎหมายบัญญัติขึ้นบังคับใช้อย่างเป็นทางการ กฎหมายฉบับที่เก่าที่สุดดูเหมือนจะเป็น "พระราชบัญญัติ" ซึ่งเข้าใจว่าตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๖ ดังปรากฏในจารึกวัดพระมหาธาตุ-วัดสระศรี (หลักที่ ๗ ก.)^{๑๔} จารึกหลักนี้มีการชำระใหม่แล้วให้ชื่อว่า จารึกหลักที่ ๓๔ กฎหมายลักษณะโจร ดร. ประเสริฐ วัฒนศรี สอบสวนแน่ชัดแล้วให้คำอธิบายว่า จารึกฉบับเมื่อ พ.ศ. ๑๙๔๐^{๑๕} ส่วนไตรภูมิพระร่วงนั้น มีหลักฐานพอจะสืบสาวได้ว่า เริ่มแต่งตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๘๘ จะเป็นไปได้หรือไม่ถ้าจะสันนิษฐานว่า ข้อความในไตรภูมิพระร่วงบางตอนเรียบเรียงขึ้นเพื่อปกครองชาวสุโขทัยทางอ้อมโดยผ่านทางความเชื่อทางศาสนา ก่อนหน้าที่จะมีการบัญญัติกฎหมายขึ้นใช้บังคับ?

กฎหมายกับการลงโทษ เป็นสิ่งที่อยู่ควบคู่กัน ไตรภูมิพระร่วงซึ่งทำหน้าที่แทนกฎหมาย ก็มีคุณลักษณะข้อนี้ แต่โทษที่กำหนดไว้ค่อนข้างจะเป็นสัญลักษณ์ หรือไม่ก็กำหนดขึ้นเป็นโทษทางใจที่ค่อนข้างรุนแรง พญาลิไทยทรงเปิดฉากแรกให้เห็น นรกภูมิ ซึ่งมีนรกต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่น่ากลัว น่าสยดสยอง ที่น่าสนใจก็คือ ในการเรียงลำดับบาปหรือโทษชนิดต่าง ๆ นั้น โทษสำหรับคนรวย ถูกกำหนดไว้เป็นจำพวกแรก ดังคำพรรณนาว่า

"แลนรกอันเป็นอาทิชื่อไทรณีนรก คนหม้อยู่ในแผ่นดินนี้มันเป็นคิมี่เข้าของมาก ไพร่ฟ้าข้าไทยมากหลายนั้น มักกระทำร้ายแก่ผู้อื่น ซึ่งเอาทรัพย์เข้าของ ๆ ทวนผู้อื่นด้วยคนมีกำลังกว่า ครั้นว่าตายได้ไปเกิดในนรกอันชื่อเวตรณีนัน ยมบาล

^{๑๓} Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization* (New York: Oxford University Press, 1947):

^{๑๔} ประชุมศิลปวัฒนธรรม ๑, หน้า ๙๖-๑๐๙.

^{๑๕} ประเสริฐ วัฒนศรี "รายงานการค้นคว้าจารึกสุโขทัย" แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี, ปีที่ ๑ เล่ม ๒ (เดือนพฤษภาคม ๒๕๑๐), หน้า ๔๑-๔๒.

อยู่ในเวรณนั้นเที่ยวย้อมดอกไม้ค้อน มีคพรว้า หอกดาบ หลาวแหลน เครื่องนำ
เครื่องแทง เครื่องยิง เครื่องตีทั้งหลาย ฟุ้งนั้นย้อมเหล็กแดงและมีเปลวพุ่งขึ้น
ไปตั้งไฟฟ้าลุกดั่งนั้นบมิวายแล ยมบาลจึงถือเครื่องทั้งนั้นไล่แทงไล่ตีผู้คนนรก
ด้วยสิ่งนั้น เขาก็เจ็บปวดนักหนอดทนมมิได้เลย ในรณนั้นมีแม่น้ำใหญ่อันชื่อ
ว่าไพศรณีนและน้ำนั้นเค็มนักหนา ครั้นว่าเขาแล่นหนีน้ำนั้นเล่า หวายเครือหวาย
คาสไปมา แลหวายนั้นมีหนามอันใหญ่เท่าจอบเที่ยวย้อมเหล็กแดงเป็นเปลวไฟ
ลุกทุกเมื่อแลลงน้ำนั้นก็ขาดตั้งท่านเอาไม้คกรค้อนคมมาแล่มากันเขาทุกแห่ง....
เมื่อคนรณนั้นร้อนด้วยเปลวไฟไหม้ดั่งนั้นเขาจึงคำนึงในใจว่า มากจะดำน้ำลงไป
ไปชรอยจะพบน้ำเย็นภายใต้โพ้น และจะอยู่ได้แรงใจระน้อย เขาจึงดำน้ำลงไป
ในพื้นน้ำนั้นจึงถูกคมมีดอันหงายอยู่นั้น ตัวเขาก็ขาดทุกแห่งดั่งท่านแสรังกันเขา
นั้นยังสับสนสาหัส แลร้องล่ำร้องตายเสียงแรงแข็งนักหนา..."๑๖

โทษสำหรับคนรอยมียศยิวและหนักหนามากกว่าที่คิดตอนมา แต่ถึงคงพอจะแสดงให้เห็น
ว่า การกำหนดโทษมีความเป็นธรรมมากทีเดียว เมื่อพิจารณาว่าผู้แต่งเป็นชนชั้นใด นอกจากนั้น ก็มี
ข้อความอื่น ๆ ซึ่งช่วยเสริมให้เห็นความมีใจเป็นธรรมของผู้แต่งมากขึ้น ที่สำคัญเช่นโทษสำหรับ
ข้าราชการ ดั่งข้อความพรรณนาต่อไปนี้

"นรกชื่อว่าอันดับนั้นอันเป็นคำรบ ๑๐ นั้น ชื่อว่า โมราปมิลนรก คนผู้ท่านทำ
พระญาใช้ให้ไปสั่งสารากร แก่ไพร่ฟ้าราษฎรกรมทั้งหลาย แลเรียกเอามากกว่า
กำหนดท่าน แลกล่าวร้ายแก่ท่าน เป็นคัมว่ามาท่านตีท่านผู้มีไมตรีรักคน แลเป็น
มิตรโทษทรหดดั่งนั้น ครั้นตายไปเกิดในรณนั้น บาปกรรมอันกระทำคุณความ
คำรามแก่เขาว่าจะใส่ชื่อและคาผูกคอตินและมือเขา ทำข่มเหงเอาแก่เขา แลคน
หมู่กระทำร้ายแก่ผู้รักคน แลกระทำแก่ท่านเป็นคัมว่ามาท่านตีท่านผู้มีไมตรีและ
เป็นมิตรโทษดั่งนั้น ครั้นว่าตายไปเกิดในรณ..เต็มไปด้วยลามกอาวมและเหม็น
นักหนา...เขายืนอยู่นักหนา เขาอดบมิได้ เขาก็กินอาวมนั้นค้างข้าวค้างน้ำทุก
วารแล..."๑๗

๑๖ ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๒๐-๒๒.

๑๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

โทษสำหรับข้าราชการ^๕ ที่กำหนดให้เป็นปรตกัม เช่นโทษของ "นายเมือง"^๕ ดังนี้

"แลมีปรตจำพวกหนึ่ง มีวิมานดังเทพยดา แลมีเครื่องประดับด้วยเทียรยอม แล้วไปด้วยเงินแลทองของแก้ว แลเครื่องประดับอำนาจไสแล้วด้วยแก้วสัตตพิช- รัตนะแลมีนางฟ้าห่ม ๑ ห้อมล้อมเป็นบริวาร ปรตนั้นอยากเผ็ดเร็ดไร้นักหา หาอาหารจะกินบมิได้ แลยอมเอาเล็บมือของตนอันคมดั่งมีดกรคนั้น มาข่วนมา ขูดเอาเนื้อแลหนังของตนออกมากินต่างอาหารไส้ ปรตเหล่านี้เมื่อก่อนโพนมัน ได้เป็นนายเมือง แลแต่งบังคับความราษฎรทั้งหลายไส้ แลมันยอมมักกินสินจ้าง ของเขา ที่ผู้ชอบไส้มันว่าผิด ที่ผู้ผิดไส้มันว่าชอบ มันมิได้กระทำโดยแห่งธรรม ทามิได้แล"^{๕๔}

โทษทั้งสามชนิดที่กล่าวไปแล้วนั้น ถือได้ว่าเป็นโทษสำหรับชนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครอง โดยตรง โทษสำหรับบุคคลทั่วไปก็มี เช่น โทษกล่าวร้ายพ่อ แม่ ครู สมณพราหมณ์ และโทษของ ผู้กระทำบุญจានันตริยกรรม อันเป็นโทษที่เข้าใจว่า กำหนดขึ้นเพื่อควบคุมให้สถานภาพของสังคม ดำเนินไปอย่างมีระบบ ไม่ก้าวก้าวซึ่งกันและกัน โทษของการมีชู้ทั้งหญิงและชายเพื่อมิให้สังคม ยุ่งเหยิง โทษสำหรับขโมย สำหรับพ่อค้าแม่ค้าที่ขายของโก่งทั้งปริมาณและคุณภาพ โทษของการ ข่มเหงคนจน โทษสำหรับผู้ฆ่าสัตว์และทำลายป่า โทษสำหรับผู้ผสมยาและกระทำการแท้งลูก ตลอดจนโทษปลีกย่อยอื่น ๆ เช่น โทษมูสา วิชา ยา คูลลน ตระหนี่ ฯลฯ

จะเห็นได้ว่า การกำหนดโทษทางใจให้เป็นความกลัวต่อเหตุการณ์ที่อาจจะเกิดขึ้นได้กับ ตน แต่ยังไม่ถึง ด้วยวิธีการแสดงภาพพจน์ที่แจ่มชัดเข้าใจง่าย ย่อมมีผลแทรกซึมลงสู่จิตใจ ชาวสุโขทัยบ้างไม่มากก็น้อย อาจจะเป็นผลให้สภาพสังคมดำเนินไปอย่างดีขึ้นก็เป็นได้ และใน เวลาเดียวกัน เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาโทษสำหรับบุคคลผู้ทำความชั่วชนิดต่าง ๆ ก็น่าจะสันนิษฐาน ได้ว่าสภาพสังคมบางส่วนคงจะเป็นเช่นนั้น มิฉะนั้นพญาธิไทยคงไม่สามารถที่จะพรรณนาได้อย่าง ละเอียดยิ่งเป็นจริงเป็นจังถึงเพียงนั้น ถึงแม้ว่าไตรภูมิพระร่วงจะเรียบเรียงขึ้นจากคัมภีร์บาลหลายฉบับ ก็ตาม^{๕๕}

๕๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

๕๕ ได้ลองพยายามเทียบเคียงกับคัมภีร์ที่ไตรภูมิพระร่วงอ้างถึงบางฉบับ ปรากฏว่ามีเนื้อหากระจัดกระจาย และเป็นชื่อหรือหลักการใหญ่ ๆ ไม่ละเอียดเท่าที่พญาธิไทยพรรณนาไว้.

๒.๒ บทบาทของไตรภูมิพระร่วงที่มีต่อการสร้างเสริมราชอาณาจักร

เมื่ออ่านจารึกเทียบเคียงกันหลาย ๆ หลัก เราจะพบว่า คติในเรื่องพระมหากษัตริย์ของกรุงสุโขทัยในรัชกาลของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชไทย เป็นไปแบบเจ้ากับข้า ไม่ใช่บิดากับบุตร เช่นในสมัยพ่อขุนรามคำแหง มีลักษณะที่เป็นระเบียบแบบแผนมีพิธีรีตองไว้เกียรติยศตามอย่างการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีความเด็ดขาด^{๒๐} ไตรภูมิพระร่วงมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างเสริมราชอาณาจักรตามคติพราหมณ์ให้ตั้งมั่นอยู่ได้โดยปราศจากข้อสงสัยหรือข้อโต้แย้งใด ๆ ด้วยการผนวกความเชื่อทางพุทธศาสนาหรือ “บุญ-กรรม” เข้าไปอย่างกลมกลืน นับว่าเป็นราชาบายหลักซึ่ง กล่าวคือ ไม่เพียงแต่เป็นการสถาปนาสถาบันกษัตริย์ให้ตั้งมั่นอยู่ได้ในกรุงสุโขทัยเท่านั้น หากยังเป็นการทอนอำนาจของ “เทวราช” ทางอยุธยาและขอม และควบคุมอำนาจของสถาบันการศาสนาภายในอาณาจักรสุโขทัยด้วย ดังนั้น ในขณะที่อาณาจักรอื่นยังคงมี “เทวราช” สุโขทัยก็ก้าวหน้าไปอีกขั้นหนึ่ง คือ มี “ธรรมราชา” เป็นองค์แรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แรงบันดาลใจที่ยังคงมาจากแหล่งเดิมนั่นเอง คือ ได้รับอิทธิพลจากราชาบายของพระเจ้าอโศกมหาราช หลักฐานที่แสดงว่าพญาลิไททรงชื่นชมพระมหากษัตริย์อินเดียของคัมภีร์มาก เพราะเนื้อความในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึง “พระญาศรีธรรมราชา” อย่างละเอียด ทั้งในแง่ประวัติ ชาติ จริยวัตร และ บุญบารมี^{๒๑} การรับเอาอารยธรรมอินเดียมาใช้เช่น ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ให้ความเห็นว่า

“เราอาจจะลองตั้งคำถามว่า ทำไมนักปกครองในเอเชียอาคเนย์ (รวมทั้งอยุธยา) จึงต้องการวิชาการและปรัชญาจากอินเดีย ทำไมจึงต้องรับอิทธิพลอินเดียและรับมาทำไม น่าเชื่อว่านักปกครองหรือนักวิชาการในอดีตรับปรัชญาและศาสตร์ต่างๆ จากอินเดียก็เพื่อผลประโยชน์ของตน กล่าวคือ อารยธรรมอินเดียสร้างฐานะให้ตนเด่นแตกต่างจากชาวบ้านธรรมดา ๆ เป็นการสร้างเกียรติยศและอำนาจให้ตนเอง ตัวอย่างเช่น การที่นักปกครองรับทฤษฎี “เทวราช” มา ก็ช่วยให้ตนสร้างอำนาจเหนือนักปกครองอื่นๆ ในดินแดนใกล้เคียงกัน ฉะนั้นผลประโยชน์ของนักปกครองคงจะเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการรับอิทธิพลอินเดียกันขึ้น^{๒๒}

๒๐ ศรีศักร วัลลิโภคม, “ที่มาของการปฏิรูปการปกครองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ” ข้อหัว, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑๗-๑๘ (เดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๑๐), หน้า ๓๒.

๒๑ ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๑๔๕-๑๔๕.

๒๒ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “พุทธศาสนาและการรวมทางการเมืองสมัยอยุธยาตอนต้น: ๑๔๕๓-๒๐๑๓” ในรวมคติ, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔ (เดือนเมษายน ๒๕๑๖), หน้า ๔๓๘.

ปรัชญาการเมืองเรื่อง "จักรพรรดิ" ดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่พญาไทยสนพระทัยเป็นพิเศษ
ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึง กำเนิดของจักรพรรดิ ว่า

"ผู้ใดกระทำบุญแต่ก่อน คือว่าได้ปฏิบัติบูชาแก่พระศรีรัตนตรัย แล้วรู้จักคุณ
พระพุทธเจ้าพระธรรมเจ้าพระสงฆ์เจ้า แลให้ทานรักษาศีลเมตตาภาวนา ครั้น
ตายก็เอาคนไปเกิดในสวรรค์ ลางคนเล่าได้ไปเกิดเป็นท้าวเป็นพระญาผู้ใหญ่
แลมีศักดิ์มียศบริวารเป็นนอภอนันต์ไ้^{๒๓}... เกิดมาเพื่อว่าจะให้รู้จักคนมีบุญกว่า
คนทั้งหลายไ้^{๒๔} ... แลว่าลางคนลูกแก้วพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นแลมีบุญ
หากได้กระทำมาแต่ก่อนมากนักษาแล้ว แลได้เป็นพระญาจักรพรรดิราชแทนพ่อ
นั้นก็ดี ถ้าแล้วเป็นแทนพ่อไ้เทียบย่อมรู้บุญธรรมอันประเสริฐทุกประการดังพ่อ
นั้นแล ๗^{๒๕}"

ตัวอย่างเล็กน้อยที่คิดมานุษย์ให้เห็นว่า เป็นการเผยแพร่วิชาการเพื่อจุดหมายทางการเมือง
ด้วยการเทศนาสั่งสอนว่า ตำแหน่งจักรพรรดิได้มาเพราะบุญหรือกรรมเก่า ซึ่งมีมาเหนือคนสามัญ
อื่น ๆ ทั้งยังได้ปลุกฝังความคิดเรื่องการสืบสันตติวงศ์จากพ่อถึงลูกด้วย

เมื่อได้กำหนดสถาบันกษัตริย์ขึ้นมาด้วยเหตุผลทางบุญบารมีแล้ว สิ่งที่ตามมาก็คืออำนาจ
ในไตรภูมิพระร่วงจึงมีข้อความหลายตอนชี้แจง หน้าที่ของประชาชน ไว้ เช่น

"มิแล้วเมื่อใดมีพระญาจักรพรรดิราชไ้ คนทั้งหลายผู้นั้นย่อมมาเฝ้ามาแทน
ท่านนั้นดังคนทั้งหลายอันอยู่ในแผ่นดินเรานี้แล เทียบย่อมไหว้นบคารพยำเียง
พระญาจักรพรรดิราชเจ้านั้นแล แม้ท่านว่ากล่าวด้วยคำสั่งใดก็ดีแล บังคับบัญชา
สิ่งใดก็ดี เทียบย่อมชอบด้วยทรงธรรมทุกประการแล^{๒๖} ... อันว่าท้าวพระญา
ทั้งหลายก็ชวนกันมาไหว้นบคารพยำเียง แล้วยกถวายตัวเป็นข้าพระญามหาจักร
พรรดิราชนั้นทุกคนแล... กราบถวายตัวแต่ท่านว่าดังนี้ บพิตรท่านแต่นี้ไปภพหน้า
คุณทั้งหลายถวายตัวเป็นข้าท่ายแก่ท่านผู้เป็นเจ้า ๆ จะปรารถนาสิ่งใดบูชาทั้งหลาย

๒๓ ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๕๔.

๒๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

๒๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

๒๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

จะหามาถวายแก่ท่านผู้เป็นเจ้า ๆ จะใช้ข้าทั้งหลายให้กระทำการงานสิ่งใดแล้ว
ข้าทั้งหลายจะทำงานสิ่งนั้นถวายแก่ท่านผู้เป็นเจ้า ยืนยันว่าบ้านแลเมืองแห่งข้า
ทั้งหลายหมั่นแลขอถวายเป็นอำเภอก่ท่านผู้เป็นเจ้า แลอัญเชิญท่านผู้เป็นเจ้าได้
โปรดเกล้ากระหม่อมผู้ข้าทั้งหลายนี้เถิด ฯ^{๒๗}

จะเห็นได้ว่าระบอบการปกครองแบบเจ้าข้าในอดีตซึ่งแน่นอนในวิวัฒนาการของชาวไทยเพราะการ
เผยแพร่นวนความคิดที่ผ่านสื่อทางศาสนา ด้วยการเทศน์โปรดของธรรมราชานั่นเอง นอกจากนี้
ข้อความข้างต้นยังแสดงให้เห็นกุศโลบายในการรวมดินแดนเล็กน้อยเข้าด้วยกันเพื่อให้ศูนย์การ
ปกครองอยู่ที่จักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่องค์เดียวด้วย เทียบได้กับการจัดระบบการเมืองภายในให้เรียบร้อย
เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของอาณาจักรสุโขทัย เป็นการต่อรองอำนาจกับฝ่ายอยุธยา ดังปรากฏ
หลักฐานในจารึกวัดเขาสุมนกูฏ (หลักที่ ๘)

๒.๓ บทบาทของไตรภูมิพระร่วงที่มีต่อการขยายอาณาเขต

พญาสิทธิไทยได้ทรงนำเอาแนวความคิดของอินเดียโดยตรงมาใช้ในการปลุกฝังและสร้าง
เสริมบารมีเพื่อประโยชน์ในการขยายอาณาเขต โดยเฉพาะเรื่อง "จักรแก้ว" ซึ่งเป็นสัญลักษณ์
คู่บารมีของจักรพรรดิราช เมื่อไปถึงที่ใดก็ถือได้ว่าปราบแผ่นดินนั้นได้สำเร็จ แล้วจักรพรรดิก็จะ
ทำพิธีดังนี้

"แล้วจึงหลั่งน้ำลงแล้วรื้อว่าดังนี้ แดนนี้เป็นแดนเมืองแห่งกู แลเป็นอาณาจักร
แห่งกูฝ่ายหนตะวันตกแล^{๒๘} ...แดนนี้เป็นแดนเมือง เป็นอาณาจักรแห่งเมือง
ทักษิณแล^{๒๙} ..."

โลกในไตรภูมินั้นมีสี่ทวีป คือ ด้านตะวันออกได้แก่บุพพิเทหทวีป ด้านใต้ได้แก่ขมพูทวีป
ด้านตะวันตกได้แก่อมรโคยานีทวีป และด้านเหนือได้แก่อุตตรกูรวทวีป จักรพรรดิราชปราบทั้งสี่ทวีป
ได้สำเร็จเพราะบุญบารมีและจักรแก้ว จึงถือเป็น "เจ้าโลก" ของสมัยโบราณได้

จะเห็นได้ว่า นโยบายการเมืองของสุโขทัยช่วงหลัง กำหนดโดยพญาสิทธิไทย แนวทางของ
การกำหนดดินแดนโดยถือคติพลมาจากอินเดียและกลุ่มศาสนาโดยเฉพาะพุทธศาสนาลังกาวงศ์ วิถีของ

๒๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

๒๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑.

๒๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓.

นโยบายจัดไว้ว่าเป็นนโยบายระยะยาว ดำเนินการโดยวิธีปลูกฝังทัศนคติ หว่านล้อมและชักจูงใช้ พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือโดยตรง ขจัดอำนาจของกลุ่มโดยกำหนดชนชั้นชนมาด้วยการให้เหตุผลทาง ศาสนา และท้ายที่สุดกำหนดอุดมการณ์ (Ideology) ทางการเมืองขึ้นมา เพื่อให้สถานภาพต่างๆ ที่ สร้างเสริมขึ้นมาขึ้น ตั้งมั่นอยู่ได้ตลอดรอดฝั่ง

๓. อุดมการณ์ทางการเมืองในไตรภูมิพระร่วง

การทำความเข้าใจบทบาททางการเมืองของไตรภูมิพระร่วงนั้น จำเป็นต้องอาศัยการ วิเคราะห์การเมืองในสมัยสุโขทัยซึ่งได้ทำมาเป็นลำดับขึ้นอย่างคร่าว ๆ เช่น การวิเคราะห์เรื่องกลุ่ม (group theory) ทำให้เราเข้าใจถึงโครงสร้างแห่งอำนาจ เห็นเจตนารมณ์ของพญาสิทธิไทยในการ ขจัดอำนาจกลุ่มเมืองย่อย ๆ และอำนาจกลุ่มศาสนา เพื่อโยงโยอำนาจนั้นมาสู่ศูนย์กลางการศึกษา ความเป็นมาหรือลักษณะของชนชั้นนำ (nature of the elite) โดยเฉพาะพญาสิทธิไทยทำให้เรามอง เห็นลักษณะที่แท้จริงของปัญหาการเมืองทั้งภายในและภายนอก ตลอดจนปัญหาที่ชนชั้นปกครอง สร้างขึ้น ทำให้ชนชั้นกษัตริย์ต้องหาวิธีแก้ไขทั้งทางตรงและทางอ้อม จนในที่สุดอำนาจทาง การเมืองก็เป็นของกลุ่มชนชั้นกษัตริย์เท่านั้น ไตรภูมิพระร่วงจึงมีบทบาททางการเมืองทั้งในด้านการ ปกครอง การเสริมสร้างอำนาจ และการขยายอาณาเขต ดังได้วิเคราะห์ไปแล้วพร้อม ๆ กัน ไตรภูมิพระร่วงก็ได้มีบทบาทสำคัญยิ่งในการปลูกฝังอุดมการณ์ทางการเมืองแก่ชาวสุโขทัยในระบอบแรก และในระยะต่อมาก็แผ่ขยายไปยังอยุธยา ตลอดจนอาณาจักรอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงในที่สุด ก็ได้ฝัง รากลงจนกลายเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองระดับชาติ สืบมาจนกระทั่งทุกวันนี้

อุดมการณ์ทางการเมือง หมายถึง คุณลักษณะประการหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในชุมชนการเมือง ทุกแห่งไม่ว่าจะเป็นชุมชนการเมืองในอดีตหรือปัจจุบัน ในสมัยก่อน อุดมการณ์ทางการเมืองที่สำคัญ เป็นอุดมการณ์ทางศาสนา (religious ideology) และอุดมการณ์ทางศีลธรรม (moral ideology) แม้ใน ปัจจุบัน ในสังคมเกษตรกรรมซึ่งมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ อุดมการณ์ทางศาสนาและศีลธรรม ก็ยังคงมีอิทธิพลและความสำคัญเป็นอย่างมาก^{๓๐}

เมื่อพิจารณาจากคำอธิบายข้างต้น จะเห็นได้ว่า อุดมการณ์ทางการเมืองของไทยดำเนินไป ตามธรรมชาติ เริ่มต้นด้วยการรับเอาอุดมการณ์ทางศาสนาและศีลธรรมมาใช้ พญาสิทธิไทยจึงทรงสั่งสอน ให้ประชาชนนถือศีล ๕ อันได้แก่การละเว้นจากการทำความชั่ว เพื่อให้สังคมดำรงอยู่ได้โดยปรกติสุข

๓๐ P.E. Sigmund, *The Ideology of the Developing Nations* (New York: Frederick A. Praeger, Inc., 1963).

ขึ้นต่อจากศีล ๕ คือ การทำความดี ทำบุญให้ทาน เพื่อให้สังคมมีการอุทิศทุนเรื่องงานซึ่งกันและกัน
ยังความสงบสุขให้เกิดขึ้น เป้าหมายของคำสั่งสอนดังกล่าวมีสองประการคือ ประการแรก เป็น
เป้าหมายส่วนบุคคล ซึ่งพญาธิไทยทรงษ์แจ่งไว้สองระดับ ระดับแรก คือการได้ไปเกิดในยุค
พระศรีอารีย์ ซึ่งประชาชนจะมีความสุขเท่าเทียมกันทุกคน ระดับไกลออกไป เป็นเป้าหมายทาง
ธรรม คือ การได้สำเร็จเป็นอรหันต์บรรลุนิพพาน ส่วนเป้าหมายประการที่สองนั้น เป็นเป้าหมาย
ส่วนรวม คือ การที่สังคมสุขุขทัยจะคงมั่นอยู่ได้นั้น จำเป็นต้องมีผู้นำ และผู้นำที่พญาธิไทยทรงเห็น
ว่าเหมาะสมที่สุด คือ ผู้นำที่มีชื่อ "กษัตริย์-นักรบ" หากเป็น "มหาธรรมราชา" อันหมายถึงผู้นำที่
ใช้ธรรมในการปกครองประชาชน มีความรู้แตกฉานทางธรรม ดังที่ได้กล่าวสอดแทรกในไตรภูมิ
พระร่วงทุกระยยะว่า

“รู้บุญ รู้ธรรม รู้กลัว รู้ละอายแก่บาป... มาตราว่าคนผู้ใดกระทำร้ายด้วย
ประการใด ๆ ก็ดี บมิควรฆ่าให้ตาย ควรสั่งสอนโดยธรรมแล... มิว่าจะใช้เขา
กระทำการอันใด ๆ ไล่ให้ใช้เขาแต่พอบังควรแล... อนึ่งด้วยเอาสินส่วยแก่
ราษฎรทั้งหลายไล่ให้เอาโดยโบราณท้าวพระญาทั้งหลายแต่ก่อนอันนั้นแล ผู้แต่
ผู้แก่สรรเสริญว่าชอบธรรมนั้นบมิควรเอายิงเอาเหลือไปเลย มิว่าเราเอาของเขา
ให้ยิงให้เหลือไปไล่ แลท้าวพระญาผู้ใดจะมาเสวยราชย์ภายหน้าเรานั้น จักได้
เอาเป็นอย่างแล ธรรมนิยมสืบ ๆ กันไป และจะได้บาปแก่เรานั้นกัหนา เพราะเรา
เราทำความมิชอบธรรมผู้นี้ไว้กับแผ่นดินแล... ดูกรชาวเจ้าทั้งหลาย ครวบาใด
ชาวเจ้าทั้งหลายแลมีอายุอยู่ไล่ จงชาวเจ้าจำคำกุสั่งสอนนี้ไว้จงมั่น แลเร่งทำตาม
ความชอบธรรมนี้ไว้เถิด ฯ”^{๓๑}

ข้อความที่ตัดตอนมานี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พญาธิไทยทรงษ์มีทัศนคติต่อบทบาท
พฤติกรรมของชนชั้นกษัตริย์อย่างไร ด้วยเหตุนี้ จึงได้กล่าวไว้ในตอนต้นบทความว่า การทำความ
เข้าใจเข้าใจถึงวรรณคดีนั้น จำเป็นที่จะต้องตีความเจตนารมณ์และค้นหาทัศนคติของผู้แต่งให้ ได้ครบ
ถ้วน และการประเมินค่านั้นก็ต้องพิจารณาทางเจตนารมณ์และทัศนคติควบคู่กันไป

เข้าใจว่า ความเป็น “มหาธรรม” อย่างแท้จริง ทั้งกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม
อุทิศทางการเมืองที่พญาธิไทยทรงปลุกฝังไว้ตั้งแต่สมัยสุโขทัย จึงฝังรากลึกและสืบทอดมาจนถึง

๓๑. ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๔, ๑๑๕.

ปัจจุบันนี้โดยยังไม่ขาดตอน แม้จะมีความผันผวนทางการเมืองมากมายเพียงใด สถาบันกษัตริย์ก็ยังคงมีสถานภาพมั่นคง ครอบครองจิตใจประชาชนโดยธรรม มิใช่ด้วยอำนาจ แม้จะมีลัทธิการเมือง แนวต่าง ๆ เกิดขึ้น เช่น ประชาธิปไตยที่อุบัติขึ้นเป็นช่วงสั้น ๆ หรือเสด็จการภายใต้จักรวรรดินิยม ตะวันตก อุดมการแห่งชาติก็ยังคงมีพื้นฐานสำคัญอยู่ที่ "การเทิดทูนชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์" รัฐบาลที่เสด็จกรมการเมืองเพียงใด ก็มักจะอิงอำนาจของสถาบันกษัตริย์มากเพียงนั้น รัฐบาลเกือบทุกชุดของไทยหลังระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงมักจะเป็น "รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" ทั้ง ๆ ที่บางรัฐบาลได้รับการขนานนามว่า "รัฐบาลพระราชย์" ก็ตาม

ศาสตราจารย์จรรยา สุภาพ ได้ให้ความเห็นไว้ว่า "อุดมการทางการเมือง เป็นมูลเหตุชักจูงใจที่บังคับให้บุคคลมีพฤติกรรม หรือกลุ่มมีพฤติกรรมตามแนวทางแห่งอุดมการนั้น ความเข้าใจเรื่องนั้นนอกจากจะทำให้เราสามารถคาดคะเนพฤติกรรมของบุคคลหรือกลุ่มในรัฐได้แล้ว ยังทำให้เราหาสาเหตุแห่งพฤติกรรมของประเทศด้อยพัฒนาที่มักจะมีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างได้โดยรวมทั้งสามารถทราบถึงสาเหตุแห่งปัญหาของการเมืองในประเทศนั้น ซึ่งอาจจะมีผลมาจากความขัดแย้งแห่งอุดมการที่ยึดถือแตกต่างกันด้วย"^{๓๒}

ความเห็นนี้เป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ในทางปฏิบัติ อุดมการแห่งชาติขึ้นพื้นฐานสำคัญที่สุด คือการยอมรับให้พระมหากษัตริย์เป็นประมุขสูงสุด ใช้อำนาจผ่านสถาบันการเมืองต่าง ๆ เช่นที่แล้มาแล้วในอดีต และก็จะยังคงดำเนินต่อไปในอนาคต กลุ่มการเมืองต่าง ๆ ทั้งที่มีมาแต่เดิม เช่น พรรคประชาธิปัตย์ และที่ก่อรูปขึ้นใหม่ล่าสุด เช่น พรรคพลังใหม่ ก็ล้วนแล้วแต่ "คาดคะเนพฤติกรรมของบุคคลหรือกลุ่มในรัฐได้" จึงกำหนดนโยบายของพรรคการเมือง "สนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตยหรือสังคมนิยมที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข" บุคคลชั้นนำบางคนเช่น นายแพทย์กระแสด ชนะวงศ์ ก็ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ว่า

"หลังจากที่ได้ศึกษาความเป็นไปของกลุ่มการเมืองต่าง ๆ แล้วก็ตัดสินใจเข้าร่วมและสนับสนุนกลุ่ม "พลังใหม่" อย่างเข้มแข็ง เนื่องจากกลุ่มนี้สะท้อนให้เห็นถึงความคิดทางการเมืองที่เป็นความหวังใหม่ได้อย่างถูกต้อง กล่าวคือ สนับสนุนระบบกษัตริย์ รวมทั้งโครงการทางด้านเศรษฐกิจที่มีเป้าหมายในการลดช่องว่างคนรวยส่วนน้อยและคนจนซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่"^{๓๓}

๓๒ จรรยา สุภาพ, การเมือง (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔) หน้า ๑๖๕.

๓๓ "หมอกระแสดกับความหวังใหม่" อุดมข่าวภายในของกลุ่มพลังใหม่ ฉบับที่ ๑ (๑๔ เมษายน ๒๕๑๕).

ข้อเสนอที่ว่า "ไตรภูมิพระร่วงวรรณคดีเรื่องสำคัญของไทย เป็นรากฐานของอุดมการณ์ทางการเมืองไทย" คงจะได้รับการพิจารณาและวินิจฉัยด้วยดี จากผู้อ่านที่เข้าใจเป็นธรรมดา ถ้าหากจะมีผู้เห็นด้วยบ้างในส่วนที่เป็นประเด็นสำคัญ ๆ ก็คงจะเป็นการพิสูจน์สัญจวาทะของ Harry Levin ที่ว่า

"Literature is not only the effect of social causes ; it is also the cause of social effects."

ผู้เขียน เป็นผู้ที่มักติดคิ้วทางคำวรรณคดีวิจารณ์ โจทก์ซึ่งเป็นนักวรรณคดีรุ่นผู้ใหญ่หลายท่าน สนับสนุนสาเหตุของการก่อกบฏนี้ไว้ ทั้งในวารสารวิชาการ หนังสือพิมพ์ การสอน และในโอกาสอภิปรายทางวิชาการว่า

- ๑) ไม่รู้จักวรรณคดีไทยอย่างถ่องแท้
- ๒) "อยากกบฏ"
- ๓) "รับทุนต่างชาติ เพื่อดำเนินการทำลายวรรณคดีและวัฒนธรรมไทยอันสูงส่ง"

บทความนี้ เมื่อตีพิมพ์เผยแพร่แล้ว คงจะทำให้คัมภีร์กวีแน่นหนายิ่งขึ้น แต่ก็ใครจะแดงไว้ ณ ที่นี้ว่า ยืนเคียงศาลเคียงอีกครึ่งหนึ่ง (เพราะคนรุ่นเก่าดูเหมือนจะไม่นิยมการเผชิญหน้ากันทางวิชาการ) ทั้งนี้ เพื่อยังให้ เสรีภาพทางวิชาการ ชำรงอยู่ต่อไป

สังกมโต บัณฑิตนักค้นและเสรีภาพทางวิชาการ
สังกมนัน ย่อมถึงซึ่งความพินาศในอนาคตอันใกล้

ชลธิรา กลัดอยู่

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย